

“Fuzuli’nin Gül Bahçesinde Bir Gezinti”, *Türk Kültürü Dergisi*, Eylül 2002, s. 549-555.

FUZÛLÎ’NİN GÜL BAHÇESİNDE BİR GEZİNTİ

*Muhammet KUZUBAŞ**

Gül, insan zihninde farklı çağrışımlar ve tasarımlar meydana getiren bir sanat harikasıdır. Bu çağrışım ve tasarımlar, herkesin deneyimine, inancına, ideallerine, yaşantısına, duygu ve düşünce dünyasına, acı tatlı hatıralarına ve kültürel altyapısına göre değişir. Kimisi için çiçek bahçesine yapılan nostaljik bir gezintiye anımsatan bir nesne, kimisi için de sevgiliye olan aşkın ifadesinde kullanılan bir vasıta. Bir Müslüman’a Hz. Peygamber’i, bir Hıristiyan’a haç işaretinde bulunan Hz. İsa resminin üzerindeki şekiller vasıtasıyla saflığı, temizliği anımsatır. Bir Yunanî için Afrodit’in simgesi iken, bir Fransız için millî duyguları ifade eden birleştirici ve bütünleştirici bir unsurdur. Yemeklerle arası iyi olan bir insan için leziz bir reçel, kozmetik ürünlerle ilgilenenler için krem ve kolonyadır. Aksesuara önem veren bir insan için bulunduğu ortamı güzelleştirecek bir malzeme iken, bir çiçekçi için de paraya tahvil edilebilecek bir meta’ konumundadır.

Gül, edebiyatımızda Hz. Muhammed’in sembolüdür. Sanatçılarımız ona dünya bahçesinin en güzel çiçeği nazarıyla bakarlar. Mistik bir yaklaşımla gül, kokusunu Hz. Muhammed’in ter kokusundan almıştır. Hatta bu düşünceden ilham alarak Yunus Emre çiçekle hasbıhalinde, Hz. Muhammed’in çiçeklerin gönüllerindeki değerini öğrenmek ister ve ondan şu cevabı alır:

Çiçek eydür derviş baba

Gül Muhammed teridir (Tavaslı 1995: 56)

Gülün çağrıştırdığı olaylardan birisi Hz. İbrahim’in Nemrud tarafından ateşe atılmasıdır. Hz. İbrahim, Nemrud’u Allah’a iman etmeye davet etmiş; Nemrud ise bu teklifi geri çevirerek Hz. İbrahim’i ateşe attirmiştir. Fakat Kudret-i İlahî tecelli etmiş, "berdenveselama" emri ile ateş Hz. İbrahim’e her hangi bir zarar vermemiş ve gül bahçesine dönüşmüştür.

Alegorik olarak gül-bülbül ilişkisi yüzyıllardan beri *Gül ü Bülbül*’lerle anlatılmakta, gazel ve kasidelerle de bu ezeli ve ebedi aşka telmihler yapılmaktadır. Bu ilişkide genellikle sevgili güldür, aşık ise bülbül... Aşıkla bülbülün kaderleri bir bakıma aynıdır. Bülbül bahçede aşık ise sevgilisinin kuyunda nağmeler düzer, âh u zâr eder. Fakat ikisinin de sevgililerinden iltifat görmelerine pek rastlanılmaz. Aşıkla bülbülün hem-dert oluşunu en güzel anlatan anlatılardan birisi de zaman zaman halk arasında tertip edilen mevlidlerde belirli bir makam eşliğinde okunan Yunus Emre’nin şu dizeleridir:

İsm-i Sübhan virdin mi var bahçelerde yurdun mu var

Bencileyin derdin mi var garip garip ötme bülbül

Bilirim aşıksın güle gülün halinden kim bile

Bahçedeki gonca güle dolaşıp söz atma bülbül

* OMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

*Bilirim aşkınsın virde cününün var gayet serde
Bu sinemde olan derde bir dert de sen katma bülbül
Pervaz vurup uçar mısın deniz derya geçer misin
Bencileyin nâçar mısın sen de halin söyle bülbül
A bülbülüm uslu musun kafeslerde besli misin
Bencileyin yaşlı mısın garip garip ötme bülbül
Yânus vücudun pâk derken cihanda mislin yok derken
Seher vakti Hak Hak derken bizi de unutma bülbül (Tavaslı 1995: 181)*

Lale Devri'nin meşhur şairi Nedim'in zihninde de farklı bir gül portresi canlanır. O, gülü sevmesinin nedeni olarak sevgiliye hitap şeklinin gül olmasını gösterir:

*Gülüm şöyle gülüm böyle demektir yâre mu' tadım
Seni ey gül sever cânım ki cânâne hitâbımsın (Macit 1997: 74)*

Gülün dünya mitoloji tarihinde önemli bir yere sahip olduğu bilinir. Çünkü gül, Eski Yunanlıların güzellik tanrıçası Afrodit'in çiçeğidir. Afrodit-gül ilişkisi özetle şöyledir: Afrodit'in, hayatı güller gibi kısa süren Adonis adında bir oğlu vardır. Adonis, yaz mevsiminin sonunda görünmez bir aleme gitmektedir. Günlerden bir gün bir yaban domuzunu kovalarken, yaban domuzu tarafından vücudu parçalanır. Oğlunun acı feryadını duyan Afrodit yardıma koşar. Bu esnada yanlışlıkla bastığı bir gül fidanındaki dikenler ayağını kanatır. O zamana kadar beyaz olan güller artık kırmızı açmaya başlarlar (Can 4. bs.: 97).

Mutasavvıflara göre gül, *gönülde meydana gelen bilginin neticesi ve meyvesidir* (Uludağ 1995: 209). Gül-zar/gül-şen ise "mutlak olarak kalbin fethi ve açılış, sâlikin gönlünün marifete ve irfana açılmasıdır" (Uludağ 1995: 209).

Gülün, Türk kültür hayatında önemli bir yeri vardır. Karşılaştığı her türlü güzellikten faydalanmakta mahir olan milletimiz, gül ile ilgili bir çok atasözü üretmiştir:

*Gül bülbülden ziyade insan elinden neler çeker.
Gül çengelsiz yar engelsiz olmaz.
Gül dalında odun, çingeneden kadın olmaz.
Gül dikenli ağaçta biter.
Gül güdük amma kokusu güzel, servi büyük amma yapısı güzel.
Gülü seven dikenine katlanır.
Gülün kadrini bülbül bilir.
Gülü yad ettikçe bülbülün feryadı artar.
Gülüne bak, goncasını al.
Gülü tarife ne hacet, ne çiçektir biliriz (MKGM 1992: 142)*

Estetik görünümüyle ve eşsiz kokusuyla manevî hazları yüksek seviyeye çıkarma suretiyle insanları sonsuz şifayab kılmaktan ve sözlü ve yazılı anlatımda ifadeyi daha etkili ve güçlü bir hâle getirme gibi yetilerinden başka insanın maddi hastalıklarına da deva olabilecek şifâ özellikleri de vardır. Anadolu'da halen yer yer kullanılmakta olan bu şifâ özelliklerinden bazılarını şöyle sayabiliriz: Gül çiçeğini ve yaprağını kaynatıp balla tatlandırarak uzun bir süre içmek anjin ve boğaz iltihabını giderir, kanı temizler, baş ağrısını ve ter kokusunu da yok eder. Yine bu yöntemle ishal önlenir, karaciğer ve dalak tikanıklıkları giderilir. Gülün bugünkü kozmetik ürünlerden hiç

de aşağı kalır yanı yoktur. Gül çiçeği, kaynatılıp balla karıştırılmak suretiyle cilde sürülür ve böylece cilt temizliği sağlanmış olur (Özer 2001: 121-122).

Bir sanat harikası olan gül, çalışmamızın başından beri değindiğimiz gibi insan zihninde sonsuz çağrışımlar, anlamlar dünyası ve duygu değerleri meydana getirir. Çalışmamızda buradan ilham alarak Fuzûlî'nin gazelleri üzerinde bir inceleme yapmak istedik. Bilindiği gibi, Divan şiiri kültürünün oluşumuna temel teşkil eden zengin bir altyapı vardır. Bu zengin altyapının temel taşlarından birisi de bitkilerdir. Bitkiler içinde en çok kullanılan çiçekler, çiçekler içinde en çok tevecçüh gören de çiçeklerin sultanı ve en güzeli olarak kabul edilen *güldür*. Sanatlarını daima en mükemmel şekilde icra etme uğraşında olan Divan şairleri bu güzelliğe farklı görev ve işlevler yüklerler. Bu esnada gül, farklı göndermelerle kullanılan bir nesne olarak çıkar karşımıza. Amacımız bu göndermelerin niteliğini, boyutlarını ve fonksiyonel kullanımlarını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu düşünceden yola çıkacak olursak, gül kelimesi Fuzûlî'nin gazellerinde gül (kendi varlığı), sevgili, renk, biçim, boy, tazelik, incelik, kapalılık, zaman ve mekan gibi farklı fonksiyonlarda kullanılmıştır.

Gazelleri incelerken gül kelimesinin geçtiği yüz otuz civarında beyit tespit ettik (Akyüz 1997: 131-279). Fakat burada tespit ettiğimiz beyitlerin hepsini ele almak yerine yazıyı daha uzun ve sıkıcı hale getirmemek düşüncesiyle ortaya koyduğumuz her başlıkla bağdaşım içerisinde olan beyitlerden birkaç örnek almakla iktifa ettik.

1- *GÜL (KENDİSİ)*: Tabiatdaki en güzel çiçek olarak kabul edilen gül, kendi anlamında, yani bizzat çiçek adı olarak kullanıldığı bazı beyitlerde kişileştirme ve nida sanatları yoluyla şâirin muhatabı durumundadır:

*Azm-i bâğ eylemiş ol serv-i revân ey güller
Bir nisâr edegelin cümle yığılın derilin (159/2)*

"O servi gibi yürüten sevgili bahçeyi gezmeye çıkmış. Ey güller! Toplanın da onun için yerlere saçılın."

Kimi zaman şâir, sevgili ile gül arasında güzellik bakımından karşılaştırma yapar ve doğal olarak sevgiliyi gülden üstün tutar:

*Serv ü gül nezzâresin neyler sana hayrân olan
Kim kadûn serv ü ruhun gül-berg-i ra'nadır senün (170/4)*

"Sana hayran olan serviyi ve gülü neylesin. Çünkü senin boyun servi, yanağın ise hoş bir gül yaprağıdır."

Gülün kendi anlamında kullanıldığı bazı beyitlerde de şâirin gül-bülbül ilişkisine telmihte bulunarak bu ilişkiyi sevgilisi ile arasındaki duygusal yakınlığa emsal göstermek suretiyle bir benzerlik kurma çabası içerisinde olduğunu görüyoruz:

*Nola gönlüm ârızın isterse cânım kâmetün
Resmdür âlemde bülbül gül sever pervane şem' (144/5)*

"Gönlüm yanağını, canım da boyunu isterse buna şaşılır mı? Bülbülün gülü, pervanenin de mumu sevmesi âlemde âdettir."

Kimi zaman da şâir, içinde bulunulan durumu nükteli bir ifadeyle izah etme düşüncesinden hareketle gülden yararlanma yoluna gider:

*Belâ zımmında râhat olduğın izhâr eder halka
Felek bîhûde hâr-ı huşgden gül-berg-i ter vermez (117/6)*

"Feleğin kuru bir dikenden taze bir gül yaprağı çıkarması, belanın rahat çekilir bir şey olduğunu halka anlatmak içindir, boşuna değildir."

2- **SEVGİLİ**: Şâir, sevgilisine seslenirken ifadenin daha büyüklüğü ve etkileyici olmasını temin edebilmek için, sevgilisiyle en güzel nesnelere arasında benzerlik kurma düşüncesinden hareketle güllün kokusu, rengi, parlaklığı, zarafeti, tazeliği, can alıcılığı, cezb ediciliği vb. özelliklerini bir bütün olarak düşünmekle, ona bu yakıştırmalarda bulunmakta ve böylece bu iki varlık arasında bir ilişki tesis etme uğraşındadır:

*Sohbetümden âr edüp ey gül meni terk etme kim
Gül olur efsürde terk-i sohbet-i hâr eylegeç (51/3)*

"Ey gül gibi olan sevgili! Benimle olmaktan utanıp da beni terk etme. Çünkü, gül dikenini terk ederse solar."

*Sîne-i çâkümden eksik etme tîr-i gamzeni
Ey gül-i ra'na bilirsin kim gül olmaz hârsız (118/2)*

"Ey gül-i ra'na (sarı ve kırmızı renkte olan gül)! Benim parça parça olan göğsümden gamze okunu eksik etme. Bilirsin ki gül, dikensiz olmaz."

3- **RENK**: Fuzulî, gazelerde genellikle kırmızı, beyaz ve sarı-kırmızı gülleri kullanır. Bunlar içerisinde de en çok tercih edilen kırmızı güldür. Kırmızı gül ile sevgilinin kırmızı yanağı arasında görüntüsel bir ilişki kurulur. Kırmızı güllün bazen aşığın çektiği çilelerden dolayı gözünden akan kanlı yaşlara benzetildiği görülür. Bazen de şarabın rengi kırmızı yerine gül renkli (gül-gün) sözcüğüyle anlatılır. Kırmızı gül, Anadolu'da gençler arasında da sevgiyi temsil etmesiyle bilinir.

*Mey-i gül-gûnda değil nergis-i mestün aksi
Kadeh olmuş göz açup âşık-ı dîdar sana (20/3)*

"Gül renkli şarap, sarhoş gözünün yansımaları değildir. Güzel yüzünün aşığı, göz açıp sana kadeh olmuştur."

*Ey Fuzûlî bil ki o gül-ârızı görmüş değil
Kim ki ayb eyler menüm çâk-i giribânım görüp (36/7)*

"Ey Fuzûlî! Benim üstümü başımı parçaladığımı görüp de beni ayıplayan kişi o gül yanaklı sevgiliyi görmemiştir. Görse bana hak verecek."

*Berk-i gül sanma ki hân-âbe töken demde gözüm
Nice yaprağa çiğher kanı salup kan ettim (199/5)*

"Gül yaprağını, gül yaprağı sanma. Gözüm kanlı göz yaşları döktüğü zaman bir çok yaprağa çiğherimin kanını dökerek onları kana buladım."

4- **BİÇİM**: Güllün biçimsel özelliklerinin ön planda olduğu beyitlerde bazen gül, bazen de gonca sözcüğünün kullanıldığını görüyoruz. Gonca, güllün açılmamış halidir. Seher rüzgarı sabahleyin bâğı seyran eder ve nefhalarıyla goncaların sırlarını çözer. Böylece gül açılmış olur. Gül, gazelerde genellikle yuvarlaklığı ve şâirin hayal dünyasındaki imgesel görüntülerle karşımıza çıkar. Gonca yuvarlaklığı yanında daha çok dudağa benzemesiyle anılır:

*Âh eyledüğüm serv-i hurâmânın içündür
Kân ağladuğum gonca-i handânın içündür (105/1)*

"Benim ah etmem senin salınan bir serviyi andıran boyun içindir. Kan ağlamam ise gülen goncan (ağzın) içindir."

Gül, gazelerde genellikle yuvarlaklığı ve şâirin hayal dünyasındaki imgesel görüntülerle karşımıza çıkar. İlk beyitte eteğini kaldırmış bir insana teşbih edilmekte olan gül, ikinci beyitte de sevgilinin gamze oklarının ucundaki temrendir:

*Ele alur gezicek ol gül-i ra'na eteğin
Vehm ider kim duta bir âşık-ı şeydâ eteğin (226/1)*

"O sarı-kırmızı renkli gül gezerken eteğini eline alır. Çılgın bir aşığın eteğini tutmasından korkar. Güllün yaprakları yukarı doğrudur."

*Gözde hûn-âlûde bir peykânun hayâliyle hoşem
Her biri gûyâ ki bir berk-i gül-i terdür mana (14/4)*

"Kana bulanmış temreninin hayalinin gözümde olmasıyla mutluyum. Onların her biri benim için taze bir gül yaprağıdır."

5- **BOY**: Şâir, sevgilisinin boyunun etkileyiciliğini anlatmak için muntazam ve ahenkli nesnelere özelliklerinden yararlanır. Servi, çınar, sanavber ve gül gibi nesnelere insan zihninde oluşturduğu ahenk, zarafet ve letafeti kullanarak onların bu özellikleri ile sevgilisinin boyu arasında görüntüsel bir ilişki kurar:

*Hansı gülşen gülbünü serv-i hurâmânınca var
Hansı gülbün üzre gonca la'l-i handânınca var (73/1)*

"Hangi gül bahçesinin gül fidanı senin salınan boyun gibidir. Hangi gül fidanı üzerindeki gonca, senin gülen ve la'le benzeyen dudağın gibidir"

*Veh ne kâmet ne kıyâmet bu ne şâh-ı gül-i terdür
Ne belâdur nazar ehline ne hoş medd-i nazardur (106/1)*

"Bu ne boy, bu ne kıyâmet, bu en taze gül fidanıdır. Ehl-i nazar (gördüklerindeki hakiki mataları kavramaya çalışanlar) olan insanlar için bu ne belâdur, ne hoş uzaklara dalıp gidiştir."

6- **TAZELİK**: Tazelik veya tarâvet güllün en önemli niteliklerinden birisidir. Taze, körpe bir gül, çemende salınır ve çemene âb u tâb verir, sevgili ise aşığın gözünden inci gibi göz yaşları dökmelerine sebep olur:

*Seyr kal kim gülistânun ne âb u tâbı var
Her taraf min serv-i ser-sebz ü gül-i sırâbı var (74/1)*

"Gül bahçesinin tazeliğini ve renkliliğini gez de gör. Her tarafta bin tane yeşil servi, bin tane taze gül var."

*Gül-i ter üzre düşen şebneme düşü nazarum
Gözümü şevk-ı cemâlünle dür-efşân etdüm (199/4)*

"Bakışım, taze gül üzerindeki çiğ tanesine düştü. Gözümü güzelliğinin yakıcı arzusuyla inci saçar hale getirdim."

7- **İNCELİK**: Tabiatın en zarif ve nazik çiçeği olarak kabul edebileceğimiz gül, bazı beyitlerde bu özellikleri ile ele alınır. Şâir, gül-i taze tamlamasıyla sevgilisine seslenmekte ve güllün zarif bir çiçek olmasından yola çıkarak ölecek derecede gam çekse de ağlayan gönlünün halini söylememekte; çünkü böyle bir hareketin taze bir gül olan sevgilisini inciteceğini bilmektedir.

*Gamdan öldüm demedim hâl-i dil-i zâr sana
Ey gül-i tâze revâ görmedim âzâr sana (20/1)*

"Gamdan ölsem de inleyen gönlümün halini sana söylemedim. Ey taze gül! Bu şekilde seni incitmeyi sana reva görmedim."

Şâir, bir başka beyitte, güldeki nezaketle sevgilinin dudağının şirinliğini karşılaştırır. Burada sevgilinin dudağı (ki dudak tasavvufta vahdettir), gülden daha üstün tutulur:

*Var gül berginde hem elhak nezâket birle reng
Lîk cân-perver leb-i la'lün kimi şîrin değül (179/2)*

"Gerçekten gül yaprağında incelik ve renk vardır. Lakin can besleyen ve la'le benzeyen dudağın gibi şirin değildir."

8- **KAPALILIK**: Gülün kapalılık fonksiyonu deyince aklımıza gonca gelir. Yukarıda goncanın biçimsel fonksiyonuyla ilgili örnekler verilmişti. Bu bölümde ise kapalılık fonksiyonunun ön plâna alındığı beyitlerden örnekler vereceğiz. Bu örneklerde goncanın çağrışım yaptığı anlamsal özellikler üzerinde durulmaktadır. Gonca ile birlikte gül sözcüğü de kapalılık fonksiyonuyla kullanılmaktadır:

*Bana bâd-ı sabâ ol serv-i gül-ruhdan haber vermez
Açılmaz gonca-i bahtum ümidim nahli ber vermez (117/1)*

"Sabah rüzgarı bana o gül yanaklı serviden haber vermez. Bahtımın goncası açılmaz, ümidimin fidanı da meyve vermez."

*Goncaya lâf-ı letâfetde ağız açdurma
Lâhza lâhza anı şermende-i güftâr eyle (249/3)*

"Güzellik konusunda goncaya ağız açtırma. Onu söylediğin sözlerle her zaman utandır, mahcup et."

*Rûzigârın tîre bahtın kara nutkun la'l edüp
Mâtem-i gül bülbülü zâg ile yeksân eylemiş (130/6)*

"Gülün matemli hali, bülbülün hayatını bulanık, bahtını kara eylemiş, konuşma kabiliyetini almış. Bu şekilde bülbülü gül ile bir yapmış."

9- **ÖMRÜN KISALIGI**: Fuzûlî, insan ömrünün kısıllığını çok ilgi çekici bir imgeyle ifade etmektedir. İnsan ömrü ile goncanın ömrü arasında bir benzerlik kurmuştur. İnsanın ömrü gibi goncanın ömrü de kısadır. Sabahleyin esen rüzgar, goncanın ömrüne son verir. Gonca da insan gibi ömrünün nasıl gelip geçtiğini anlamaz:

*Fenâ-yı ömrden gûyâ değüller gonca tek vâkıf
Olar kim özlerin dünya için dil-teng dutmuşlar (69/4)*

"Dünya için ömürlerini kederli hale getirenler, sanki gonca gibi ömrün geçici olduğunu bilmezler."

10- **ZAMAN**: Gül sözcüğünün zaman anlamında kullanıldığı beyitlerde hemen bir bahar tasviri göze çarpar. Çünkü gül mevsimi bahardır. Gül sözcüğü zaman anlamı içerdiğinde tek başına kullanılmaz; bir zaman kavramıyla birlikte kullanılır:

*Ger fuzûlî meyl-i gülzâr etse fasl-ı gül nola
Ayş için hûn-âbe-i dilden şarâbı var (74/7)*

"Gül mevsiminde Fuzûlî gül bahçesini istese buna şaşmamalı. Gül bahçesinde içmek için gönül kanından saf şarap var"

*Terk-i mey etdün ey gönül eyyâm-ı gül gelür
Elbette bu işin çekilir bir nedâmeti (301/2)*

"Ey gönül! Şarabı terk ettin. Yine gül günleri (bahar) geliyor. Elbette bu işten pişman olacaksın."

11- **MEKÂN**: Gülün mekânı gülşen, gülzâr ve gülistândır. Bu sözcüklerde çokluk anlamı vardır. Bu çokluk içerisinde gül bahçesini oluşturan bir güzellikler bütünü söz konusudur:

*Başda bir serv-i semenber vaslınun sevdası var
Sûd kılmaz bâğbân nezzâre-i gülşen mana (11/6)*

"Başımda bir beyaz gül göğüslü servi boyluya kovuşma sevdası var. Ey bahçıvan! Gül bahçesini seyr etmek bana fayda getirmez."

*Ârızın gül gül açılıpdur mey-i gül-gün tâbı
Veh ki gülden açılmış nice gül-zâr sana (16/4)*

"Gül renkli şarabın sıcaklığı yanacağını gül gibi kırmızı hale getirmiştir. Bir gülden (şaraptan) senin yüzünde nice gül bahçeleri açılmıştır."

*Kaddüne serv demiş goncaların ta'nundan
Duramaz bâd-ı sabâ hiç gülistân içre (254/6)*

"Bahar rüzgarı, senin boyunu serviye benzetmiş. Goncalar bahar rüzgarını o kadar ayıplamışlar ki, o artık gül bahçesinde durmaz."

Sonuçta, bir güzellikler bütünü olarak insanoğluna bahşedilen gül, Divan şairlerimiz tarafından çok güzel değerlendirilmiştir. Şairlerimiz yeni hayaller, imgeler, duyuş ve düşünüşlerle bu güzel sanat eserini nakış yapan bir genç kız misali dizelere nakşetmişlerdir. Bu nakşediş sırasında gül sözcüğünün insan zihninde oluşturduğu farklı çağrışımları dikkate almışlar; bu çağrışımlara göndermelerde bulunarak geniş bir anlam ve duygu dünyası oluşturmuşlardır. Metinleri, bu düşünceden hareketle değerlendirmeye tabi tutma yöntemi edebiyat dünyasına tam anlamıyla yerleşmediği için sınıflandırmamız esnasında görülebilecek eksikliklerin hoşgörüsü ile karşılanacağını umuyor, bu konuda yapıcı eleştirilerin bize yol göstereceğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Can Şefik, *Klâsik Yunan Mitolojisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 4. bs.
Fuzûlî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, (Haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedîl Yüksel, Müjgan Cünbur).
Macit Muhsin, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, *Türk Atasözleri ve Deyimleri-1*, MEB Yayınları, İstanbul 1992.
Özer Mustafa, *Alternatif Tıp ve Şifa Sofrası*, Bürde Yayınları, İstanbul 2001.
Tavaslı Yusuf, *Feryâd-ı Bülbül*, Tavaslı Yayınları, İstanbul.
Uludağ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995.